Uspon na goru Karmel – mistično djelo i simbolička mapa duše

Esej uz tristo godina od kanonizacije Ivana od Križa, te stotinu godina od njegova proglašenja naučiteljem Crkve

Tomislav Marijan Bilosnić
tmbilosnic9@gmail.com

Uspon na goru Karmel, čiji je originalni španjolski naslov *La Subida del Monte Carmelo*, jest jedno od četiri temeljna djela španjolskog mistika sv. Ivana od Križa (*Juan de la Cruz*, 1542-1591). U tekstu ovog djela sv. Ivan od Križa izlaže putovanje duše prema sjedinjenu s Bogom kroz simboliku uspona na svetu goru koja predstavlja kršćanski duh i savršenstvo. Međutim, to nije putopis duše nego njezino postupno osiromašenje. Ovo nije ukrašeni pjesnički govor, već nastojanje da se smisao oblikuje kroz složene interakcije iskustva, percepcije i svijesti. Izvanprostorno polje djelovanja koje se ne razigrava tek uzvišenim slikama, već duboko uranja u strukturu duhovnoga puta, putem onoga što nije, a ne putem onoga što jest, pri čemu se iskustvo tame, šutnje i lišenosti interpretira kao konstitutivni moment mistične spoznaje i ontološke preobrazbe ljudske osobe. Rekao bih: to nije knjiga o usponu, nego o postupnom nestajanju težine. Sveti Ivan od Križa ne penje se prema vrhu kao planinar, nego kao plamen koji zaboravlja vlastito gorivo. On hodi stazom na kojoj se ne stječe, nego gubi. Ovdje se planina ne uzdiže prema nebu, nego prema nekoj većoj tišini od neba.

Dante je dva stoljeća prije pisao o putovanju ljudske svijesti, istražujući što se događa čovjeku dok traži istinu, smisao i vlastiti identitet. Šuma u kojoj se pjesnik na početku izgubi može se shvatiti kao simbol duhovne zbunjenosti. Svatko se u nekom trenutku života nađe u takvoj »tamnoj šumi« suočen s vlastitim strahovima, pogreškama i neizvjesnostima. Put kroz *Pakao* nije tek promatranje kažnjenih grešnika nego suočavanje s različitim oblicima ljudske slabosti. Dante kao strateg preobrazbi poručuje da čovjek ne može napredovati dok ne prizna vlastite mane. Filozofski gledano, djelo je snažno povezano sa srednjovjekovnom idejom da svemir ima moralni red. Ništa nije slučajno; svako djelo ima posljedice. »Ovako kliknuh podigavši glavu…«[1] Iako suvremeni

[1] Dante Alighieri, *Božanstvena komedija. Pakao*, prepjev Mihovil Kombol, Zagreb, SysPrint, 2000, XVI, 76.

čovjek možda ne dijeli Danteovu teologiju, pitanje odgovornosti ostaje jednako aktualno: jesmo li oblikovani svojim izborima i kakve posljedice naši postupci ostavljaju na nas same? Učitelj, onaj koji nas tome uči, po Danteovu shvaćanju, mlađi je od učenika jer »brže trči«.[2]

Djelo sv. Ivana od Križa, nastaje dva stoljeća poslije, krajem 16. stoljeća u okviru protureformacije i reforme Karmelićanskog reda. Ivan je tijekom života bio aktivan u obnovi karmelićanskog duha zajedno sa sv. Terezijom Avilskom, te je zbog unutarnjih tenzija u redu iskusio i zatvor. On ne bi kazao pakao, već iskustvo odvojenosti, tame i neslobode duše. Kod sv. Ivana od Križa ta tama nije pakao; ona može biti put prema dubljem sjedinjenju s Bogom. Pakao bi u njegovoj teologiji bio radikalizacija tog stanja: ne samo bol, nego trajno odbijanje ljubavi i potpuna odijeljenost od Boga, koji je za njega izvor svakog života, smisla i radosti. Moglo bi se sažeti ovako: ako je zatvor gubitak vanjske slobode, pakao je gubitak najdublje unutarnje slobode i zajedništva s Bogom. U doba Ivanova tamnovanja u Toledu, Europu su obilježavala duhovna preispitivanja i novi zahtjevi za stvarnom predanošću vjerskoj praksi u kontekstu reformacije. Mistična djela poput *Uspona* bila su odgovor na potragu za autentičnim i dubokim duhovnim životom, istovremeno uronjenim u katoličku teologiju i liturgijski život Crkve.

Kod Dantea prostor cvjeta od oblika; kod sv. Ivana od Križa oblik se povlači kao more za vrijeme oseke. Njegova gora nije zemljopisna činjenica nego akustika duše. Što se više uspinje, manje je predmeta koji mogu odjeknuti, prostor postaje pust, dakle oslobođen. Na kraju ostaje samo čista sposobnost slušanja. »Vjera dolazi od propovijedanja.«[3] Mističari su često optuživani da vole tamu. »I noć mi je svjetlo u raskošima mojim.«[4] To je nesporazum. Tamu ne vole oni, nego svjetlost koja još nije pronašla svoje ime. »Dan danu to objavljuje, noć noći glas predaje.«[5] Ivan piše kao čovjek koji prolazi kroz radionicu u kojoj se kuje odsutnost. Svaki njegov »ne« zapravo je alat za oslobađanje prostora. On prazni posudu tako temeljito da se praznina počinje sjajiti. Konačno, on će citirati sv. Pavla: »Onaj koji želi pristupiti Bogu, mora vjerovati.«[6]

U središtu teksta stoji ideja da duša mora proći kroz proces pročišćenja da bi se uzdigla prema sjedinjenju s Bogom. Uspon simbolizira mističku putanju na kojoj se vjerovnik treba osloboditi svih privrženosti materijalnih, emocionalnih i duhovnih: »Siromah sam i umirem već od dječaštva.«[7] Čitajući te stranice, čovjek osjeća da se predmeti udaljuju od svojih imena. Svjetiljka više nije svjetiljka, kruh više nije kruh, a srce više nije sigurno da pripada samo sebi.

---

[2] Osip MANDELJŠTAM, *Razgovor o Danteu*, Zagreb, Alfa, 2011, 11.

[3] Sveti Ivan od Križa, *Uspon na goru Karmel*, ur. s. Marija od Presv. Srca (Anka Petričević), 4. ponovljeno izd., Split, Symposion, 2017, 88; svi citati su uzeti iz te knjige.

[4] *Isto*, 89.

[5] *Isto*.

[6] *Isto*, 112.

[7] *Isto*, 38.

Sve što je bilo oslonac postaje lagano poput pepela na vjetru. Ivan od Križa traži da se duša odrekne ne samo zemaljskih želja, nego i vlastitih slika o Bogu. To je najviša i najstrašnija sloboda. Već je Mojsije dobio Božji odgovor na ovo pitanje: »Ne može čovjek mene vidjeti i na životu ostati« (Izl 33,20).

U *Usponu na goru Karmel* nema ekstaze kakvu traže i očekuju nestrpljivi. Ona je građena od strpljenja, od praha kamena, od sredstava koja vode do željenoga cilja, dok su »pod nogama oblaci mu mračni« (1 Kr 8,12), kako bi kazao kralj David. Rečenice se uspinju poput kozjih staza: uske su, ali vode više nego široki putovi. Čitatelj osjeća da ga autor ne vodi prema novom iskustvu, nego prema mjestu gdje iskustva postaju suvišna. Zato je Uspon na goru Karmel jedna od najneobičnijih arhitektura europskog duha. To je katedrala izgrađena od uklonjenog materijala. Njezini stupovi su odricanja, njezini prozori gubici, a kroz njih ulazi zrak koji ne pripada ovom svijetu. Zato ću se ovdje, da bih pojasnio ovu sliku i ono što nam ona donosi, poslužiti se stihovima Eugenija Montalea: »Rađao se u nama, obrtanim od slijepa slučaja, / zaborav svijeta… Šutjeli hici, u krilu samotnom… Jasne su noći bile sve kao zora…«[8]

Ivan opisuje dvije faze pročišćenja koje kršćanski teolozi nazivaju *noć osjetila* i *noć duha*. U prvoj fazi duša se odvaja od vanjskih zadovoljstava. U drugoj fazi napušta i stanje duhovne utješnosti, ostajući u čistoj vjeri bez oslonca na osjete. Ovaj proces dovodi do afektivne praznine – »nada, nada, ništa«, gdje duša postaje spremna primiti Božju prisutnost u ljubavi koja nadilazi razum i osjetilnu spoznaju. Teološki, sv. Ivan od Križa primjenjuje tzv. *via negativa* – pristup koji ističe da se Bog ne može potpuno shvatiti našim umom nego se mora doživjeti u poništenju vlastitih slika o Bogu. Filozofski gledano, *Uspon na goru Karmel* sintetizira elemente srednjovjekovne mistične tradicije s renesansnim humanizmom. To se vidi u naglasku na slobodi, volji i razumu koji se moraju podvrgnuti duhovnoj disciplini. Mistički je put ovdje prikazan kao metafizički uspon iz tame u svjetlo, što se može usporediti s neoplatoničkim idejama o povratku jedinomu izvorištu bića. Velike knjige šire čovjeka. Ova ga, naprotiv, sabija do točke. Ali upravo u toj točki, kao u zrnu pšenice ili zvijezdi, iznenada se otvara beskraj. Jer: »Što treba čovjeku tražiti nešto veće od sebe?«[9]

Gora Karmel, koja se stvarno nalazi u sjevernom Izraelu, blizu Haife, i ima veliko povijesno i religijsko značenje, jer je u Bibliji vezana uz proroka Iliju, kod sv. Ivana od Križa podsjeća na gole kamenite uzvisine Kastilje: nema šume, nema hlada, nema izvora. Samo kamen, sunce i beskrajna udaljenost. Pa ipak, upravo na toj oskudnoj zemlji raste nevidljivi cvijet. Što je čovjek prazniji, to je bliži punini. Što manje posjeduje, to više prima. U toj knjizi Bog ne dolazi ni kao oluja ni kao plamen. On se približava poput noći koja polako prekriva polja. Zvijezde se pale jedna za drugom, a duša, lišena vlastite buke, počinje slušati

[8] Eugenio MONTALE, *Valmorbia, discorrevano il tuo fondo*, Školska knjiga, Zagreb, 1993, 37.
[9] Salomonova misao (Prop 6,11).

njihovu tihu glazbu. Tada se otkriva da je uspon zapravo silazak: od vlastite važnosti prema jednostavnosti, od mnoštva prema jednome.

Uspon na goru Karmel mogli bismo tako svesti na nekoliko kratkih citata.

Da dođeš do uživanja svega, ne traži uživanje ni u čemu: Duhovna misao temelji se na činjenici da se duša ne može potpuno otvoriti Bogu dok je vezana uz stvorenja. Čak i dobra i sveta iskustva mogu postati prepreka ako ih čovjek posjeduje radi njih samih. Filozofska misao ovdje se pojavljuje kao radikalna kritika želje. Ivan nije protiv svijeta, nego protiv vezanosti za svijet. Srodan je nekim mislima antičkih stoika i neoplatoničara: sloboda počinje ondje gdje prestaje ropstvo želji. Pjesnički gledano – misao ima ritam aforizma. Paradoks »sve – ništa« stvara osjećaj vrtoglavice, upravo kroz prazninu pjesnik otvara vrata beskraja.

Da dođeš do posjedovanja svega, ne poželi posjedovati ništa: Dakle, Bog se ne može posjedovati kao predmet. Što se čovjek više odriče prisvajanja, to postaje sposobniji primiti sve kao dar. To je istodobno i filozofska kritika egoističkog identiteta koji se gradi na vlasništvu. Istinska punina nije akumulacija nego sloboda. Pjesnički rečenica zvuči kao kristalno čista formula, čija ljepota proizlazi iz potpune jednostavnosti.

Da budeš sve, poželi biti ništa: Poniznost nije samoponiženje nego otvaranje prostoru u kojem djeluje Bog. U ovoj se misli nazire i mistička ontologija: ego nije konačna stvarnost osobe. Tek kada se »ja« isprazni od samodostatnosti, pojavljuje se dublji identitet. Istodobno, to je gotovo stih, jedna od onih rečenica koje ostaju u pamćenju poput zvona.

Put na goru vodi putem ničega: Duhovno gledano uspon prema Bogu nije gomilanje iskustava, nego pročišćenje; filozofski »ništa« kod sv. Ivana od Križa nije nihilizam, već oslobođenje od svega ograničenog da bi se otvorio prostor za beskonačno. *Gora Karmel* postaje unutarnji lirski krajolik duše, jer slika planine i uskog puta jedna je od najljepših metafora cijelog djela.

Sve što nije Bog, ma kako veliko bilo, beskrajno je manje od Boga: U duhovnome smislu jasno je da ni jedno stvorenje ne može utažiti duboku glad ljudskog srca. Ovdje se ogleda i klasična filozofska metafizika transcendencije: između Stvoritelja i stvorenja postoji neizmjerna razlika, što konačno prelazi i u pjesničku misao stvaranja osjećaja kozmološke širine; sve veličine svijeta odjednom postaju sitne pred beskrajem.

Duša se pretvara u ono što ljubi: Duhovno, ljubav nije samo osjećaj nego sila preobrazbe; filozofski, to je jedna od najdubljih antropoloških tvrdnji – čovjek postaje nalik predmetu svoje najviše ljubavi; pjesnički, rečenica ima gotovo romantičnu ljepotu, ljubav djeluje poput ognja koji mijenja tvar.

Bog vodi dušu tamom da bi je doveo svjetlu: Vidimo, duhovna suhoća nije nužno znak udaljenosti od Boga, ponekad je znak dubljeg približavanja. Spoznajemo da istina nije uvijek dostupna neposrednom iskustvu. Postoji znanje

koje se rađa tek nakon gubitka sigurnosti. I osjećamo da tama i svjetlo postaju simboli unutarnjeg putovanja. Ivan je majstor noćnih (i moćnih) slika.

Vjera je tamna noć za razum: Duhovno gledano, vjera nadilazi ono što razum može dokazati. Filozofski to ne znači odbacivanju razuma nego priznanje njegovih granica. Razum vidi daleko, ali ne beskonačno. Pjesnički izraz »tamna noć« jedan je od najmoćnijih simbola cjelokupne mistične književnosti.

Najveća zapreka sjedinjenju nije zlo, nego privrženost: Duhovna bi poruka bila da čovjek često ne robuje velikim grijesima nego malim navezanostima. Filozofski gledano, sloboda nije prvenstveno moralna nego ontološka kategorija: biti slobodan znači biti neopterećen. A budući da sv. Ivan od Križa često koristi sliku ptice vezane tankim koncem, ne možemo ovdje ne vidjeti i pjesničku sliku – debeo ili tanak, konac ipak sprječava let.

Bog je bliži duši nego što je duša sama sebi: To će reći da Božja prisutnost nije izvanjska nego intimna. Ovdje odjekuje augustinska tradicija unutarnjosti: najdublje središte čovjeka nadilazi samoga čovjeka. Misao ima i gotovo beskrajnu nježnost. Bog nije daleka zvijezda nego skrivena dubina.

Što više duša napreduje, to manje razumije način na koji Bog djeluje: Svetost ne vodi samouvjerenosti nego čuđenju. Najviše znanje prelazi u svjesnost vlastitog neznanja. To je mudrost koja podsjeća na tišinu pred oceanom.

U večer života bit ćemo suđeni po ljubavi: Na duhovnoj razini cilj svih odricanja nije asketizam, nego ljubav; na filozofskoj znači da se vrijednost života ne mjeri uspjehom ni znanjem, nego sposobnošću darivanja sebe, dok u pjesničkome smislu jednostavna rečenica nosi gotovo biblijsku snagu.

Tišina je jezik kojim Bog najdublje govori: Duhovno, unutarnja sabranost otvara prostor za Božje djelovanje; filozofski, najviše stvarnosti ne mogu se potpuno izraziti pojmovima; i pjesnički, Ivanova šutnja nije prazna, ona je puna skrivene glazbe.

Duša mora proći kroz oganj da bi postala plamen: Sveti Ivan od Križa, donoseći jednu od svojih najljepših slika – drvo koje gori postupno poprima svojstva vatre – uči nas da pročišćenje nije kazna nego preobrazba; da se biće usavršava prolaskom kroz kušnju i da je oganj simbol promjene.

Sjedinjenje s Bogom nije gubitak osobe nego njezino ispunjenje: Duhovno, mistika ne uništava individualnost. Čovjek postaje potpuno ono što jest. Filozofski, to je odgovor na strah da beskonačno poništava konačno. Kod Ivana se događa suprotno: osoba postaje istinski osobom upravo u zajedništvu s Bogom. Pjesnički, završna slika cijelog djela nije nestanak u tami, nego preobražena svjetlost.

Konačno, misao koja izražava središnju temu knjige – oslobođenje od navezanosti da bi se čovjek potpuno otvorio Bogu – mogla bi biti: *Da dođeš do spoznaje svega, ne traži znati nešto u ničemu*. Jer, duša se sjedinjuje s Bogom ne gomilanjem iskustava i osjećaja, nego pročišćenjem želja. Svaka neuredna navezanost, pa i na male stvari, može priječiti duhovni rast. Put prema Bogu prolazi

kroz »tamnu noć« odricanja i unutarnjeg čišćenja. Istinska sloboda je u tome da srce ne bude zarobljeno ničim stvorenim. Ljubav prema Bogu raste onoliko koliko se čovjek oslobađa sebičnosti. Ivanova metoda naglašava pasivno i aktivno pročišćenje: aktivne i jasno usmjerene strasti i privrženosti oslobađaju volju i um; pasivno – ostaje samo čista pustinja vjere gdje Bog djeluje bez otpora duše. Ovaj pristup dijeli i modernu analogiju s filozofijom negativno-teološkog iskustva, gdje se istinska spoznaja događa kroz negaciju svega što nije Bog. Anđeo bi jednostavno kazao: »Danijele, evo dođoh da te poučim« (Dan 9,22).

Književno, *Uspon na goru Karmel* nije suhoparan teološki traktat, već izrazito simboličko i alegorijsko djelo. Koristi bogatu metaforiku: gora simbolizira misao, volju i pročišćenje; noć predstavlja tamu duhovnih kušnji; uspon predočava smjer prema vrhuncu Božje prisutnosti. Sveti Ivan od Križa, ovdje je također važan i kao pjesnik, pa se njegova proza često prožima poetičkim izrazima i slikama, što djelo čini ne samo teološki dubokim nego i književno vrijednim. U suvremenom kontekstu *Uspon na goru Karmel* ne gubi svoju relevantnost. Koncept »tamne noći duše« postao je šire prihvaćena metafora za duhovnu ili egzistencijalnu krizu i u sekularnim psihološkim diskursima.

Središnja riječ *Uspona na goru Karmel* nije ni odricanje ni patnja, nego preobrazba. Ivanova formula »sve kroz ništa« nije poziv na bijeg od svijeta, nego na oslobođenje od svega što čovjeka sprječava da ljubi potpuno. Filozofski gledano, djelo je vrhunac kršćanske negativne metafizike: Boga nije moguće obuhvatiti pojmovima, stoga se njegova prisutnost otkriva oslobađanjem od svih konačnih predodžbi. Duhovno gledano, ono opisuje put duše od navezanosti prema slobodi, od vlastite volje prema sjedinjenju s Božjom voljom. Pjesnički gledano, cijela knjiga može se čitati kao velika simbolička poema: gora, noć, oganj, tišina, praznina, svjetlo i ljubav nisu samo teološki pojmovi nego žive slike koje stvaraju jedan od najljepših lirskih krajolika u europskoj duhovnoj književnosti.

Zato Uspon na goru Karmel ostaje jedno od najčudesnijih djela kršćanske mistike. To je knjiga napisana od kamena, tame i svjetlosti. Stranice ove knjige možemo vidjeti i kao krila nad pustinjom, kroz koje prolazi vjetar i odnosi suvišne riječi. Na vrhu planine ne čeka pobjeda nego šutnja. I upravo ondje, gdje čovjek više nema što reći, počinje govoriti vječnost.

> »I tako ako se odrečeš jednog užitka, Gospodin će ti dati sto i duhovnih i vremenitih u ovom životu; a jednako za jedan užitak koji prihvatiš od osjetnih stvari, rodit će ti se sto nevolja i neugodnosti; i tako sa strane oka, koje je već pročišćeno od užitaka gledanja, duša prima duhovni užitak uzdižući se k Bogu u onome što gleda, bila to stvar božanska ili svjetovna.«[10]

Budući da sam u početku ovog teksta spomenuo Dantea stoga što držim da postoji uzročno-posljedična veza između *Božanstvene komedije* i *Uspona na goru Karmel*, premda nije riječ o izravnom utjecaju jednoga djela na drugo,

[10] Sveti Ivan od Križa, *Uspon na goru Karmel*…, 290.

nego o pripadnosti istoj velikoj kršćanskoj duhovnoj tradiciji, to mi je ovo razmatranje i završiti tom usporedbom. U najširem smislu i *Božanstvena komedija* govori o mogućnosti preobrazbe, kao što govori sv. Ivan od Križa u *Usponu na goru Karmel*. Ali, kod Dantea, *Pakao* pokazuje što čovjek postaje kada ostane zarobljen u vlastitim strastima, *Čistilište* prikazuje mukotrpan proces promjene, a *Raj* ostvarenje sklada između znanja, ljubavi i istine. To je put od kaosa prema redu, od neznanja prema razumijevanju, što čini veliku filozofsku meditaciju o ljudskoj slobodi, odgovornosti, ljubavi i potrazi za smislom.

Danteovo putovanje kroz zagrobni svijet može se čitati i kao alegorija svakog ljudskog života: svi smo na putu između onoga što jesmo i onoga što bismo mogli postati. Iako opisuje isti temeljni proces, sv. Ivan od Križa, za razliku od Dantea, to opisuje iznutra: ne kao kozmičko putovanje kroz *Pakao*, *Čistilište* i *Raj*, nego kao uspon duše kroz odricanje, tamu i pročišćenje prema mističnom jedinstvu s Bogom. Dante putuje kroz svjetove; sv. Ivan od Križa kroz dubine ljudske nutrine. Dante je obilježen srednjovjekovnom sintezom razuma i vjere, osobito aristotelovsko-tomističkom tradicijom. Sveti Ivan od Križa – polazeći od iste kršćanske metafizike – naglašava granice razuma pred Božjim otajstvom: k vrhuncu puta ne vodi znanje nego ljubav. Kod Dantea svjetlo spoznaje raste; kod sv. Ivana od Križa čak i spoznaja mora biti nadvladana u »tamnoj noći«. U pjesničkom pogledu pak, oba su autora majstori simbolike uspona. Danteova planina *Čistilišta* i nebeske sfere odgovaraju gori Karmel kod sv. Ivana od Križa, kao slici duhovnog uzdizanja. Obojica koriste poeziju ne samo da opišu Boga, nego i da čitatelja uvedu u iskustvo preobrazbe. Razlika je samo u tonu: Dante je epski, vizionarski i kozmološki; sv. Ivan od Križa je lirski sažet i mističan.

U najkraćem: Dante prikazuje put prema Bogu kao veliko putovanje kroz uređeni svemir, a sv. Ivan od Križa prikazuje isti put kao unutarnji uspon duše kroz tamu do sjedinjenja s Bogom. Jedno djelo govori jezikom vizije, drugo jezikom mistike, ali oba opisuju isti temeljni luk: pročišćenje, preobrazbu i božansko zajedništvo.